

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

π. Kirill Kopeikin

Ακούστηκε εδώ, ότι η επιστήμη στον Μεσαίωνα προήλθε από την Καθολική γλώσσα. Θα ήθελα να κάνω σαφές γιατί προέκυψε ακριβώς εκεί, αλλά όχι στην Ορθόδοξη ανατολή. Θα ήθελα να αρχίσω με δύο αξιώματα. Ο καθορισμός του αξιώματος είναι ένα αναγκαίο βήμα. Ήδη οι σχολαστικοί αντελήφθησαν το άχρηστο του να ξεκινάς μια συζήτηση, πριν να καθορίσεις τον κοινό της τόπο. Τα αξιώματα είναι δύσκολο να αναγνωρισθούν, γιατί φαίνονται τόσο φυσικά, ώστε γίνονται ένα σύνηθες κομμάτι της σκέψεώς μας. Το πρώτο αξίωμα πιθανόν δεν θα εγείρει αντιρρήσεις. Ο άνθρωπος είναι προσωπικότητα. Το γνωρίζουμε όλοι. Τι σημαίνει προσωπικότητα; Μια προσωπικότητα δεν αποτελείται από μέρη, σημαίνει πληρότητα και ακεραιότητα, τα οποία γίνονται αντιληπτά μόνο ως ακεραιότητα. Γίνεται αντιληπτή μόνο μέσω της σχέσης με μια άλλη τέτοια ακεραιότητα. Τι μπορούμε να πούμε για τα πρόσωπα, τις υποστάσεις της Αγίας Τριάδος; Μπορούμε να μιλήσουμε μόνο για τη σχέση της μιας υπόστασης με την άλλη, αυτό είναι όλο. Μια ανθρώπινη προσωπικότητα αποκτά το απόλυτο νόημά της, ως το αποτέλεσμα της σχέσεως της με την απόλυτη προσωπικότητα, δηλαδή τον Θεό. Και η εστίαση μιας προσωπικότητας καταλήγει επομένως σε μια λατρεία, γιατί καθιερώνει τη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό. Από αυτό τον πυρήνα της προσωπικότητας, την λατρεία, προέρχεται όλος ο ανθρώπινος πνευματικός πολιτισμός. Ο π. Παύλος Φλορένσκι είπε ότι η λέξη πολιτισμός (culture) είναι το μέλλον της λέξεως λατρεία (cult). Η λατρεία σταθερά αναπτύσσεται σε πολιτισμό, όπως ο φλοιός, ο οποίος ξεφλουδίζεται από ένα φυτό με βολβό. Είναι αδύνατο να κατανοηθούν οι πολιτισμικοί κανόνες χωρίς την γνώση της λατρείας.

Το δεύτερο αξίωμα αφορά την μέθοδο της γνώσης και της περιγραφής του κόσμου. Λέμε μόνο ναι ή μόνο όχι, ξέρουμε μόνο την δίτιμη λογική του άσπρου-μαύρου και δεν έχουμε άλλη λογική. Όμως η περιγραφή του κόσμου στην γλώσσα μιας τέτοιας λογικής είναι εξαιρετικά περιορισμένη, προσεγγιστική. Προσπαθούμε να συμπίεσουμε τον κόσμο μέσα στις λογικές μας κατηγορίες που βασίζονται στην λογική, προσπαθούμε να παραγεμίσουμε τον κόσμο με τα ναι και όχι. Ετυμολογικά η έννοια του κόσμου στην πραγματικότητα σημαίνει την κατανόησή του. Προσπαθώντας να γνωρίσουμε τον κόσμο, πασχίζουμε να τον πιάσουμε στα δίχτυα των

λογικών κατηγοριών και φυσικά ένα μεγάλο κομμάτι περνά μέσα από το δίχτυ γιατί είναι πολύ αραιό. Η Βίβλος επίσης χρησιμοποιεί την δίτιμη γλώσσα. Η βιβλική ιστορία αρχίζει με τον αφήγηση της δημιουργίας του κόσμου. Στις πρώτες της κιάλας λέξεις λέει ότι ο Θεός πρώτα δημιούργησε τον ουρανό και την γη. Τι σημαίνει αυτή η έκφραση; Μας διαβεβαιώνει ότι ο Θεός δημιούργησε τα πάντα, γιατί ο ουρανός και η γη λειτουργούν ως όρια που περικλείουν όλα τα δημιουργήματα. Όταν ο προφήτης Μαλαχίας λέει από την Ανατολή στην Δύση το όνομά του θα είναι μεγάλο στο όνομα του Κυρίου, εννοεί ότι το όνομα του Κυρίου θα ευλογηθεί σε όλα τα μέρη. Ανατολή και Δύση είναι ακριβώς τα όρια του κόσμου, αυθαίρετοι όροι για τα απώτατα όρια της ζωής. Όταν μιλά για τις ανατολικές και δυτικές πνευματικές παραδόσεις, χρησιμοποιώ τις έννοιες Ανατολή και Δύση σαν συμβατικούς όρους για αντίθετους τύπους σκέψης, με κανένα τρόπο αντιτιθέμενους από την άποψη των αξιών.

Υπάρχουν διαφορές μεταξύ ανατολικού και δυτικού χριστιανισμού. Είναι τόσο μεγάλες, ώστε οι καθολικοί να μην αντιλαμβάνονται τους ορθόδοξους. Τι έχει προκαλέσει αυτές τις διαφορές; Η Ορθόδοξη ανατολική παράδοση ριζώθηκε και αναπτύχθηκε στη βάση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος ήταν ανατολικός σε σχέση με την λατινική δύση, αλλά ήταν δυτικός σε σχέση με την Μέση Ανατολή, η οποία είναι η γενέθλιος γη του χριστιανισμού. Η παράδοση της Μέσης ανατολής είναι αυστηρά και ολοκληρωτικά μη φιλοσοφική. Η σκέψη των Αιγυπτίων των Βαβυλωνίων των Εβραίων δεν είναι φιλοσοφική, αλλά αντιμετωπίζει την ζωή όπως είναι. Το υποκείμενο των σκέψεών τους δεν είναι η αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά η ζωή όχι η ουσία αλλά η ύπαρξη. Λειτουργούν με αδιαίρετα σύμβολα της ανθρώπινης αυτοσυνειδησίας στον κόσμο. Αυτή ήταν ακριβώς η εμπειρία της εμβυθίσεως στον κόσμο. Δέστε πως το βιβλικό κείμενο είναι κατανοημένο. Πολλά από τα βιβλία της Βίβλου δεν έχουν αρχή. Πως ένας Έλληνας θα έγραφε ένα βιβλίο; Στην αρχή θα έγραφε μια εισαγωγή αναφέροντας ποιος και γιατί έγραψε το βιβλίο. Πως αρχίζουν τα βιβλία της Βίβλου; Έχουμε την αίσθηση ότι είμαστε παρόντες μέσα στο κείμενο.

Οι Έλληνες οι οποίοι ήταν δυτικοί σε σχέση με την Ανατολή, προσπάθησαν να εξάγουν μια ακίνητη ουσία από την ροή της ύπαρξης. Οι Έλληνες σκέφτηκαν να γνωρίσουν κάτι που δεν μεταβάλλεται, όταν κάθε τι που ρέει και αλλάζει, περνά και δεν μπορεί επομένως να είναι αντικείμενο αληθινής γνώσης. Έτσι από τον συνδυασμό, από το ανακάτεμα των δύο αυτών παραδόσεων ξεπήδησε η παράδοση του ορθόδοξου ανατολικού χριστιανισμού. Πως οι Έλληνες αντιλαμβάνονται την θεωρία; Γι' αυτούς η γνώση της αλήθειας υπεδείκνυε παρέκκλιση του ανθρώπου από τον κόσμο και παρατήρηση του από έξω. Στην ελληνική γλώσσα οι λέξεις "ιδέα" και

"Θεωρία" σημαίνουν εικόνα και εξέταση. Το να δημιουργείς θεωρία για έναν Έλληνα, σημαίνει να βλέπεις από έξω και να είσαι παρών όταν βλέπεις. Ακριβώς μια τέτοιου είδους κατασκευή θεωρίας, δημιούργησε την συγκεκριμένη Ορθόδοξη ανατολική θεολογία. Όσο περισσότερο εξαπλώνεται δυτικά ο Χριστιανισμός, τόσο πιο έντονη ήταν η τάση της εξαγωγής της ουσίας. Είναι πολύ ενδιαφέρον να δει κανείς πως οι ελληνικοί όροι άλλαξαν έννοια καθώς μεταφράστηκαν στα λατινικά. Η ελληνική λέξη "υποκείμενο" μετασχηματίστηκε σε "subject", subject (άτομο) είναι κάτι που είναι έξω, πλησίον, υποδεέστερο.

Το άτομο είναι έξω από τον κόσμο και τον παρατηρεί με την βοήθεια της νόησής του. Η ετυμολογία της ελληνικής λέξεως νόηση (intellect) δείχνει γνώση που δεν διαχωρίζει. Η λέξη "θεωρία" (theory) στα λατινικά δύση μεταφράζεται ως "contemplatio" στοχασμός. Η λέξη προέρχεται από την λέξη "contemplare", που σημαίνει διαχωρίζω, στοχάζομαι, σύρω γραμμές, επιβάλλω περιορισμούς, δηλαδή ενώ η ελληνική θεωρία πρώτα από όλα συνεπάγεται παρουσία, η λατινική contemplatio, κυρίως συνεπάγεται εξέταση, διαχωρισμό. Το άτομο (subject) άρχισε να αφήνει τον κόσμο, ο οποίος έγινε ο κόσμος των απέναντί του αντικειμένου. Και το άτομο άρχισε να χωρίζει τον κόσμο ο οποίος ο οποίος είχε νεκρωθεί, τον κόσμο χωρίς αυτόν. Η αναχώρηση του ατόμου από τον κόσμο, ο χωρισμός του υπολοίπου σε στοιχεία είναι ακριβώς ότι βρίσκεται στις ρίζες της δυτικοευρωπαϊκής σχέσης με τον κόσμο.

Τα ειδικά χαρακτηριστικά του ανατολικού και δυτικού τρόπου σκέψεως εκφράζονται σαφώς στις διαφορές μεταξύ Καθολικής και Ορθόδοξης λατρείας. Επίσης έχουν οδηγήσει στα ειδικά χαρακτηριστικά της θρησκευτικής ζωγραφικής-το κομμάτι του πολιτισμού το οποίο δεν έχει ακόμα αποκόψει τους στενούς δεσμούς με την λατρεία-και γι' αυτό τον λόγο εκφράζει τις ιδιαιτερότητες του τρόπου σκέψεως ιδιαίτερα καλά. Γνωρίζουμε ότι όταν η πειραματική επιστήμη ενεφανίσθη τον 13^ο αιώνα, ενεφανίσθη επίσης η προοπτική στην δύση. Τέτοια νέα θέαση του κόσμου, όπως στην ζωγραφική, έγινε δυνατή από τον άνθρωπο που άρχισε να αναχωρεί. Η δυνατότητα να φεύγεις από την Φύση για να την παρατηρείς ήταν το θεμελιώδες προαπαιτούμενο για την γνώση, τελεσιουργός συμπεριφορά του ανθρώπου προς τον κόσμο. Η κατάσταση στην Ανατολή ήταν διαφορετική. Στην Ανατολή το να γνωρίσεις την αλήθεια σημαίνει να προσπαθείς να ενωθείς μαζί της. Στην βιβλική γλώσσα γνώση είναι κατά κύριο λόγο ενοποίηση. Έχει ειπωθεί: ο Αδάμ γνώρισε την γυναίκα του Εύα. Με ποια έννοια την γνώρισε; Ενώθηκε μαζί της, δεν την τεμάχισε για να δει τι έχει μέσα. Τέτοια γνώση της αλήθειας, ενοποίηση με την αλήθεια επίσης σημαίνει ηρεμώντας με αυτήν.

Γνωρίζω την αλήθεια σημαίνει να αναπαύομαι με αυτήν, να είμαι μαζί της. Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο η αγιογραφία που έχει χαρακτηριστικό την αντίστροφη προοπτική εμφανίστηκε στην Ανατολή. Επηρεάζει το πρόσωπο. Μια τέτοια κατασκευή είναι ακριβώς το αντίθετο στην σύνθεση μιας κλασσικής ζωγραφικής. Με τέτοιο τρόπο οι ιδιαιτερότητες του διαφορετικού τρόπου σκέψεως εκφράστηκαν στην ζωγραφική. Φυσικά αντικατοπτρίστηκαν στην φιλοσοφία καθώς και στην επιστημονική προσέγγιση του κόσμου με αφετηρία γύρω στον 13^ο αιώνα στην λατινική δύση. Πολλοί ερευνητές λένε πως τα λόγια του Καρτέσιου: Σκέπτομαι άρα υπάρχω είναι η πεμπουσία της σύνολης δυτικοευρωπαϊκής σκέψεως. Αυτά τα λόγια είναι η απαρχή της σύγχρονης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας. Αλλά τι σημαίνει σκέπτομαι για τον Καρτέσιο; Σημαίνει να αντιλαμβάνομαι, να συλλαμβάνω, δηλαδή να κατατέμνω και να συναθροίζω. Με τον ίδιο τρόπο που ο μηχανισμός ενός ρολογιού μπορεί να αποσυναρμολογηθεί και μετά να συναρμολογηθεί έτσι ώστε να αποκτηθεί μία γνώση-cognito-του μηχανισμού. Η διαμέριση του κόσμου είναι ότι αποκαλείται ύπαρξη. Για τον Καρτέσιο, το άτομο έχει μεταμορφωθεί σε κάποιον που επιδεικνύει τον κόσμο.

Η λογική είναι ακριβώς ένα όργανο για να διαμερίσεις τον κόσμο, δηλαδή τα λόγια του Καρτέσιου "cognito igitur" μπορούν να μεταφραστούν ως ακολούθως: διαμερίζοντας υπάρχω. Ένα άτομο υπάρχει όταν διαμερίζει. Και τι γίνεται με τον κόσμο; Λοιπόν ο κόσμος διαμερίζεται, γίνεται αντικειμενικός, διότι στα λατινικά "objectus" σημαίνει αντίθεση, αντιπαραβολή κλπ και αυτή η αντίθεση του ατόμου και το αντικείμενο γίνεται ο πυρήνας του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Ο κόσμος αφέθηκε από τον άνθρωπο να πεθάνει και μετασηματίστηκε σε ένα άψυχο υλικό, σε "αυτό", απ' όπου κανείς δύσκολα μπορεί να εξάγει πληροφορίες, πως κατασκευάστηκε. Ο κόσμος γίνεται το αντικείμενο της πειραματικής ανακαλύψεως και πειραματίζομαι ετυμολογικά σημαίνει "εκμαιεύω", η εμπειρία του να εκμαιεύεις από τον κόσμο ότι αυτός έχει, εκμαιεύω την αλήθεια.

Αλλά με ποια μέθοδο- με την μέθοδο της ανάκρισης. Στα λατινικά "ο φυσιολόγος" είναι ο "inquisitor rerum natura". Αυτός κυριολεκτικά χρησιμοποιεί την σιδερένια λαβίδα του πειράματος για να κόψει τον κόσμο σε κομμάτια (οι φυσικοί γνωρίζουν αρκετά καλά πως ανακαλύπτουν πρωτόνια για παράδειγμα) και τότε προσπαθεί να κατασκευάσει το όλο από αυτά τα κομμάτια.

Αλλά είναι δυνατόν από αυτή την μέθοδο να καταφέρεις να γνωρίσεις τι είναι ζωή; Φυσικά όχι. Ανακαλύπτοντας κάτι για την ζωή με αυτόν τον τρόπο, έχουμε ως αποτέλεσμα ένα πτώμα. Μετά τα πειράματα θα έχουμε

ακρωτηριασμένα κουφάρια των αληθειών που ψάχνουμε. Η κλασική φυσική αναπτύσσεται ως το αποτέλεσμα δύο ουσιαστικά σπουδαίων προτάσεων που αφορούν τις απόλυτες έννοιες της διαδικασίας και της κατάστασης, δηλαδή ο κόσμος ανεξαρτητοποιήθηκε από το άτομο και υπόκειται στην πειραματική εξερεύνηση. Μια τέτοια κατάσταση, συνεχίστηκε τον 20^ο αιώνα, έως την ανακάλυψη της κβαντικής μηχανικής. Εντελώς ξαφνικά μας οδήγησε να συμπεράνουμε ότι κανείς κόσμος δεν υπάρχει ανεξάρτητα του ατόμου, ότι ο κόσμος δεν υπάρχει αυτός καθ'αυτός. Αντί για φαινόμενα ανεξάρτητα από εμάς υπάρχει η συνύπαρξη, γεγονότα τα οποία οφείλονται σε αλληλεπίδραση του ατόμου με αυτό που συνήθως καλείται αντικείμενο. Ένα συμβάν είναι ουσιαστικά μια συνύπαρξη του ατόμου με τον κόσμο τον οποίο ορίζουμε ως τον κόσμο των αντικειμένων. Ο π. Παύλος Φλωρένσκι θεωρεί την κλασική φυσική όμοια με ένα ασπρόμαυρο προτεσταντικό χαρακτηριστικό. Να τι γράφει γι' αυτό στο βιβλίο του «Εικονοστάσι»: "Αν μια ελαιογραφία είναι η εκδήλωση του αισθητού, τότε ένα χαρακτηριστικό βασίζεται στον λόγο και κατασκευάζει την εικόνα ενός αντικειμένου που απαρτίζεται από στοιχεία, το οποίο όμως δεν έχει τίποτα κοινό με τα στοιχεία αυτού καθ'αυτού του αντικειμένου, ένα συνδυασμό των ναι και όχι. Ένα χαρακτηριστικό είναι ένα σχήμα με εικόνες κατασκευασμένο στην βάση των αποκλειστικών κανόνων της λογικής, μια ταυτότητα των αντιφάσεων της του τρίτου αποκλίσεως. Και υπό αυτήν την έννοια έχει μια βαθειά σύνδεση με την γερμανική φιλοσοφία. Και στις δύο περιπτώσεις το έργο είναι η κατασκευή ή η εξαγωγή ενός σχήματος της πραγματικότητας, με την βοήθεια μόνο δηλώσεων και αρνήσεων στερούμενο πνευματικότητας και αισθήσεως. Υπάρχει ένας εσωτερικός παραλληλισμός μεταξύ λόγου ο οποίος κυριαρχεί στον Προτεσταντισμό και την γραμμικότητα των γραφικών μέσων του χαρακτηριστικού.

Αν η επιχειρηματολογία μας γίνει ποιο οξεία (από κάποιο σκίτσο), τότε δεν είναι λάθος να υιοθετήσουμε σαν όριο ενός χαρακτηριστικού ένα τυπωμένο γεωμετρικό σχήμα ή ακόμη μια διαφορική εξίσωση. Συνεχίζοντας την σκέψη του κάποιος μπορεί να ισχυρισθεί ότι η κβαντική μηχανική μπορεί να παρομοιασθεί με μια εικόνα που αναπαριστά ορατές απεικονίσεις του αοράτου. Όταν ένα χαρακτηριστικό, όπως η κλασική φυσική, δείχνει το λογικό σχήμα του κόσμου, ταυτόχρονα η κβαντική μηχανική, όπως μια εικόνα, αποκαλύπτει την μεταφυσική ουσία αυτού που απεικονίζει. Δείχνει ότι δεν υπάρχει όντως αντικειμενική πραγματικότητα ανεξάρτητη από εμάς. Ακόμη μένουν πολλά ερωτήματα ανοικτά στην σύγχρονη φυσική, αλλά δύο πράγματα είναι ουσιώδη. Το πρώτο είναι ότι χάρις στην κβαντική μηχανική του 20^{ου} αιώνα, έχουμε αντιληφθεί ότι ο κόσμος είναι μια αδιαίρετη ολότητα, της οποίας δεν μπορούμε να επιλέγουμε κομμάτια αυθαίρετα. Και το

δεύτερο, το άτομο (υποκείμενο) είναι πραγματικά δεμένο με αυτό τον κόσμο, ο κόσμος εξαρτάται από το πως τον βλέπουμε, όχι απλά γιατί τον παρατηρούμε με κάποιο τρόπο αντικειμενικά, ενώ κάποιος άλλος τον βλέπει διαφορετικά. Ο σημαντικός Ρώσος φιλόσοφος S. L. Frank είπε ότι η γνώση του κόσμου από τον άνθρωπο σημαίνει τον να ανυψώνει την ύπαρξη στο επίπεδο της αυτοσυνείδητης ύπαρξης. Είναι πολύ σημαντικό, το πως πορευόμαστε για να μάθουμε τον κόσμο, σε τι επίπεδο πρόκειται να τον σηκώσουμε μέσω της γνώσης μας. Αυτό εξαρτάται από εμάς.

Εν τούτοις είναι σπουδαίο για την επιστήμη να επιστρέψει, τελικά, στην πηγή της, να κατανοήσει από που έχει έρθει. Αν η επιστήμη το ξεχνά, οι επιστήμονες γίνονται όπως ο Ίβανς που ξέχασε την οικογένειά του. Αυτό είναι κακό όχι μόνο από την μεριά της ηθικής. Θυμηθείτε τον Rasoul Gamzatov ο οποίος είπε ότι αν πυροβολήσεις το παρελθόν με ένα πιστόλι, το μέλλον θα σε κανονιοβολήσει. Και πράγματι αυτό συμβαίνει. Η κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος, προσπαθώντας να αναδομήσει την ζωή του στην βάση της επιστήμης, βρίσκει τον εαυτό του σήμερα είναι συνέπεια μιας παρόμοιας λήθης, μιας αποξένωσης της επιστήμης από τις ρίζες της. Σας υπενθυμίζω ότι στην γλώσσα της Βίβλου, γνωρίζω την Φύση ταυτοποιείται με την έννοια της ενοποιήσεως της συζεύξεως. Το αποτέλεσμα είναι η γέννηση της γνώσεως, η γνώση στα ελληνικά έχει την ίδια ρίζα με την λέξη γέννηση. Υπάρχει όμως και η γνωστική λειτουργία (cognition), η οποία δεν είναι σύζευξη, στην βιβλική γλώσσα τέτοια γνώση καλείται ασέλγεια ή βία. Γνώση τέτοιου τύπου συνδέεται με την χαρά του να περνάς το επιτρεπτό, με την χαρά του να γνωρίζεις κάτι που κανείς δεν το ήξερε πριν, με την χαρά της νίκης και της κατοχής. Τέτοια χαρά είναι η χαρά της σύγχρονης επιστήμης, αυτή που της δίνει πάθος. "Η γνώση είναι δύναμη" λέει η επιστήμη. Και αυτή η γνώση μπορεί να αποκτηθεί με οποιαδήποτε μέθοδο, ακόμη και με την βία. Τελικά τι μένει σαν αποτέλεσμα; Τέτοια γνώση έχει ως αποτέλεσμα να αφήνει πίσω βιασμένα πτώματα. Έχει ως αποτέλεσμα την ευτέλεια της απόγνωσης και της απολιθωμένης αναισθησίας. Για να μην συμβεί αυτό πρέπει να επιστρέψουμε στην αληθινή γνώση, στην γνώση που ενοποιεί. Για τον άνθρωπο η γνώση του κόσμου πρέπει να αποτελέσει ένα γάμο. Γιατί ο Θεός απευθύνθηκε στον άνθρωπο; Για να ενωθεί με τον κόσμο και μέσω της συζεύξεως-γνώσεως να βρει τον δρόμο του προς τον Θεό. Η επιστήμη πρέπει να γίνει το μέσο που θα βοηθήσει τον άνθρωπο να εκπληρώσει αυτό το έργο που του εμπιστεύθηκε ο Θεός.

Μετάφραση: Μιχαήλ Μανωλόπουλος